

LOCI MEMORIAE

AZ EMLÉKEZÉS HELYEI MEZŐBERÉNYBEN

LOCI MEMORIAE

AZ EMLÉKEZÉS HELYEI MEZŐBERÉNYBEN
(előadaskötet)

Szerkesztette:
Bancsi Árpád István

Mezőberény
2019

Historia est magistra vitae. – A történelem az élet tanítómestere.

Készült a KÖZÖSSÉG - ÉLMÉNY - TUDÁS című
EFOP-3.3.2-16 – 2016 – 00106 sz. projekt
Család és helytörténet tehetséggondozó műhelyében.

A kötetet lektorálta: Csete Gyula
Felelős kiadó: Smiriné Kokauszki Erika

© a szerzők

Borítóterv: Makra Péter
Borítókép: Mórocz Tibor

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kötet szerzői ezúton szeretnék megköszönni a támogatást, a kötetben megjelenő írások elkészítéséhez nyújtott segítséget és a közös munkához kapcsolódó élményeket Smiriné Kokauszki Erikának, a mezőberényi Orlai Petrics Soma Könyvtár, Muzeális Gyűjtemény és Művelődési Központ igazgatójának, Csete Gyulának, a Muzeális Gyűjtemény szakmai vezetőjének, valamint Bódán Zsoltnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára osztályvezetőjének.

A szerzők

ELŐSZÓ

Lectori salutem!

A kezében tartott kötetben a KÖZÖSSÉG - ÉLMÉNY - TUDÁS című EFOP-3.3.2-16 - 2016 - 00106 sz. projekt Család és helytörténet tehetség gondozó műhelyének keretében 2019. december 18-án az Orlai Petrics Soma Könyvtár, Muzeális Gyűjtemény és Művelődési Központban tartott előadások szerkesztett és bővített szövegeit olvashatja. Ezen keresztül szeretnénk betekintést engedni a 2019. szeptemberétől megkezdett munkánkba, amelynek célja, hogy a hely-és családtörténeti kutatás módszereibe való bevezetésen keresztül kibővítsük és gazdagítsuk a mezőberényi oktatási- és művelődési intézmények sokrétű tehetség gondozó munkáját.

A programba a Mezőberényi Petőfi Sándor Evangélikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium 16-17 éves korosztályának tanulói, fiatal tehetségei kerültek bevonásra. Külön öröm volt számunkra, hogy bár a program célzottan a mezőberényi helytörténetre koncentrált, a résztvevők többsége nem helybéli fiatal volt, amely mutathatja, hogy Mezőberény gazdag történelme méltán tart érdeklődésre számot a gyakran kárhoytatott mai fiatalok körében is.

A kötetben bemutatásra kerülő témák mindegyike a mezőberényi történelem egy-egy jelentős, sok szempontból mondhatni sorsfordító időszakához kapcsolódik. Közös bennük, hogy mindegyikhez kapcsolódik egy-egy olyan köztéri műalkotás, amely a köznapi teret az emlékezés terévé, egyfajta emlékezhellyé avanzsálja. Ez a tér az adott közösséget emlékezteti az eseményekre, és ezen keresztül kiemeltté teszi a helyiek múlttértése, történelemértelmezése szempontjából. Mondhatni ezek is hozzájárulnak a sajátos mezőberényi identitás kialakulásához. Mezőberény történetének megismerése kapcsán ezek az emlékezhelyek kerültek figyelmünk középpontjába.

Célunk az volt, hogy a résztvevő fiatalok ne csak megismerjék Mezőberény történetének egy-egy szeletét, hanem azon is

elgondolkozzanak, hogyan hat ez ki saját jelenükre, és hogyan értelmezi azt a helyi közösség a múltban és a jelenben.

Ezt persze az időkeretek figyelembevételével teljes körűen nem lehetett elvégeznünk. A válogatás így természetesen szubjektív, de nem hordoz magában szándékoltan értékítéletet. A kötet reményeink szerint a 2019 őszén megkezdett munkafolyamat adott pillanatának kimerevített képe lesz csupán, nem a záródokumentuma.

A most következő esszékben a projektben résztvevő tanulók egy-egy szabadon választott mezőberényi köztéri műalkotáshoz kapcsolódóan mutatják be a háttérben álló történelmi eseményt, amelynek emléket állít az alkotás, valamint az állítás körülményeinek és a műalkotás bemutatásának, értelmezésének segítségével képet próbálnak alkotni arról, hogyan értelmezi a közösség saját múltját.

A szerkesztő

HELY-EMLÉKEZET-TÖRTÉNELEM

Vázlat az emlékezhely fogalmáról és kutatásának módszertani kérdéseiről

Amióta 1977-ben Pierre Nora francia történész bevezette a köztudatba az emlékezhelyek fogalmát, egyre nagyobb az érdeklődés a történészek részéről olyan témák, kérdések iránt, amelyek korábban nem foglalkoztatták a kutatókat.

Hogyan jön létre, hogyan alakul a múlt értelmezése? Milyen tényezők befolyásolják a folyamatot, és milyen a hétköznapiakban a széles rétegek számára is látható, megtapasztalható jelei vannak a múlt történelemmé formálódásának?

A történelem ugyanis több mint pusztán a múltra való emlékezés. A történelem az újra és újra értelmezett múlt, szembesülés és szembesítés.

A múltra való emlékezésre többféle lehetőség van. A múlt emlékezete éppen ezért nem egységes, de vannak olyan megfigyelhető tendenciák (mind a múltban, mind a jelenben), amelyek elősegítik az egységesedést. Ide sorolhatóak a nemzeti hagyományok vagy a kulturális emlékezet, de az emlékezhelyek fogalma is.

A múltó időben, a változó térben egy nép, egy nemzet múltjában meghatározó eseménynek emléket állítani régi hagyományokra vezethető vissza. Sorsdöntő csaták helyszíneit megjelölni, vagy egy-egy állam életében jelentős személyeknek emlékművet emelni az ókortól kezdve bevett szokás. Ez természetesen összefügghet más, például hatalmi megfontolásokkal is¹, de mégis mutatja azt, hogy az embereket régóta foglalkoztatja nem csak a múlt, hanem annak hatása a jelenre is.

1 Ezt a kérdést jelen írásomban nem kívánom részletezni. A hatalom és az emlékezés viszonyához, az emlékezetpolitika témájához lásd Pataki Ferenc tanulmányát. (Pataki Ferenc: Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. Magyar Tudomány, 2017/7, 778-798.)

Az emlékezésen túl az emlékhelyek tehát a múlt értelmezésének valós vagy szimbolikus helyszínei, ahol a múlt és jelen találkozik.

De mik is tulajdonképpen az emlékezhelyek?

Ahogy azt fentebb már említettem, a fogalom eredetileg Pierre Nora francia történészről származik², aki a 1970-es években elkezdett kutatásában a dicsőséges francia múlt megteremtésére és megmentésére tett (kétes értékű) törekvés leírására használta.³ Nora kutatása beleilleszkedett azokba a törekvésbe, amelyet az 1970-es években a „memory-boom”-hoz kapcsolódóan az emlékezetkutatás elmélete és módszereként összegezhettünk.⁴ Az emlékezhely (*lieu de memoire*), és hozzá hasonlóan az assmann-i kulturális emlékezet fogalma azért tekinthető korszakalkotónak, mert a végét jelentette több felfogás szerint az intézményesült, nemzeti, de éppen ezáltal monologikus történetírásnak (és az ebből következő „propagandisztikus” emlékezetpolitikáknak is), amely mind a témák tekintetében, mind a történészek számára vizsgált források szempontjából is felszabadító erőként hatott.⁵

Attól függetlenül, hogy a fogalom hamar igen népszerűvé vált, és számos európai országban dinamizálta a történettudományi kutatásokat, ahogy arra többen is rámutattak, a mai napig összetett és problémás fogalomnak számít. Elég csak arra utalni, hogy 1992-ben felmerült a kérdés, hogy egyáltalán exportálható-e a fogalom, kiterjeszhető-e más nemzetek emlékezetére, történetére is?⁶ De talán az is mutathatja a kérdés összetettségét, hogy az eredeti fogalom (*lieu de memoire*) mellett párhuzamosan használt latin nyelvű alak (*loci memoriae*) valójában szűkíti az eredeti fogalom jelentését, amely nem csak térbeli, hanem elvontabb értelemben is használható, így a *locus*

2 A szerző témához kapcsolódó magyarul is olvasható tanulmányát lásd Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája. Aetas, 1999/3. Online: <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html/3>.

3 S. Varga Pál: Szerkesztői előszó. *Studia Literaria*, 2012/1-2, 2.

4 S. Varga Pál: Előszó. In: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Szerk. S. Varga Pál– Száraz Orsolya– Takács Miklós. Debrecen, 2013, 9.

5 Uo.

6 Vö. DEN BOER, Pim: Az emlékezhelyek összehasonlító szempontú vizsgálata. *Studia Literaria*, 2012/1-2, 28.

főnév mindkét többes számú alakjának használata lenne a helyes (*loca atque loci memoriae*).⁷

Az emlékezhely ugyanis egy olyan tágabb értelemben vett fogalmat jelöl, amely egyszerre értelmezhető a nemzeti hagyomány (pl. a magyar mint szabadságszerető nép), történelmi toposz (pl. Magyarország a kereszténység védőbástyája a 16-17. században), vagy szimbolikus jelentőségű történelmi eseményekhez kapcsolódó ismeretek, gondolatok, érzelmek (pl. a mohácsi vész) összegzőjeként. Emellett azonban olyan expliciten térként felfogható helyszíneként is, amelyek Pierre Nora szavaival élve „jelentésüket belső létükből nyerik”.⁸

A kutatás során persze szem előtt kell tartani azt a tényt, hogy az emlékezés dinamikus folyamat⁹, így ezek a jelentések is idővel megváltoz(hat)nak. Az emlék folyamatosan változik az idő során, így természetesen az emlékhely tartalma, jelentése is változásokon mehet keresztül az idő során. Erre jó példa lehet a budapesti Bem tér, és Bem József-emlékmű. Bem és a magyar szabadságharc kapcsolata sokak számára evidens. A szobor 1932-es felállítását viszont már a saját korában is túlmutatott az 1848-49-es szabadságharc hőse előtti tisztelgésen, kifejezte a lengyel-magyar barátság szintén közhelyszerű megállapítását is. 1956 azonban ezt új jelentésmezővel gazdagította, hiszen a forradalom egyik jelképes helyszíneként is bevonult az emlékezetbe.

Az emlékezetkutatást folytató, vagy az emlékezhelyeket értelmező történészek természetesen érdemes tisztázni még egy kérdést. Milyen viszonyban áll a múltban történt esemény és annak emléke, a történelem mint tudományág és a kollektív emlékezet?

A történész feladata ugyanis, ahogy azt a modern történetírás atyja, Leopold von Ranke megfogalmazta, az, hogy kiderítse, azt, ami az esemény kapcsán „tulajdonképpen történt” („wie es eigentlich gewesen”). A történettudománynak, mint magát az objektív igazságra törekvő szaktudományként definiáló entitásnak, persze az

⁷ S. VARGA Pál (2013), 9.

⁸ NORA (1999).

⁹ ASSMANN, Aleida: Az emlékezet átalakító ereje. *Studia Literaria*, 2012/1-2, 12.

1980-as évek posztmodern fordulatához kapcsolódóan – például Karl Popper vagy Hayden White nyomán – meg kellett birkóznia azzal a ténnyel, hogy a történettudomány óhatatlanul szubjektív, hiszen „a történész maga is a történeti folyamat részének tekinthető.¹⁰ Emellett a múlttól alkotott tudásunk narratív jellegű, így egyetemessége még akkor is megkérdőjelezhető, ha ez a fajta narratív jelleg, épp a történettudomány diszciplína jellegéből fakadóan, elhatárolható a szépirodalmi fikciótól. Végezetül azt sem szabad elfelejteni, hogy a történettudomány maga is gyakran visszaemlékezésekre épül, amelyekben a kollektív emlékezet hatása érvényesül.¹¹ A történész ezzel kapcsolatban csak annyit tehet, hogy reflektál saját munkája kapcsán erre a viszonylagosságra. A kollektív emlékezet ezzel szemben éppen a reflektálatlanságban különbözik a történettudománytól. Igazságként interpretál mindent, ami a része. A történészi munka szempontjából éppen ezért van fontos szerepe ma is a történelemtudomány legalapvetőbb módszerének, a forráskritikának.

A KÖZÖSSÉG - ÉLMÉNY - TUDÁS című EFOP-3.3.2-16 - 2016 - 00106 sz. projekt Család és helytörténet tehetséggondozó műhelyének keretében a diákok által szabadon választható témák kapcsán az emlékezhely fogalmát szűkebben kezelve, a valós, objektív térhez kapcsolódó emlékhelyeket, műalkotásokat vizsgálták. A helyek szerepére az emlékezésben már dolgozatomban elején is utaltam. Gyáni Gábor írásában szintén felhívja a hely, mint konkrét tér, és az emlékezés kapcsolatára. Ahogy írja: „olyasmire emlékezünk a helyek révén, pontosabban annak emlékezetére »szólítanak fel« az emlékezet számára fenntartott helyek, amiről többnyire nem szerezhető közvetlen és elő tapasztalat”.¹² Mivel a műalkotások kerültek a vizsgálódások homlokterébe, így a

¹⁰ S. VARGA Pál: Kollektív emlékezet és történeti tudományok. . *Studia Literaria*, 2012/1-2, 34.

¹¹ Uo., 35

¹² GYÁNI Gábor: *A magyar emlékezet helyei és a traumatikus múlt*. In: *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Szerk. S. VARGA Pál– SZÁRAZ Orsolya– TAKÁCS Miklós. Debrecen, 2013, 28. Gyáni írásában Trianon kapcsán rámutat ugyanakkor arra is, hogy a referenciális és szimbolikus tér az emlékezetben gyakorta összemosódik (Uo., 30), hiszen Trianon elsődlegesen mint a trianoni béke és annak következményeiként élnek a magyar emlékezetben. Ugyanakkor Trianon a békéhez szorosan kapcsolódó földrajzi fogalom is, amelyet a kollektív emlékezet (tévesen) a Kis-Trianon palotaként a magyar nemzetet ért súlyos megaláztatás színhelyeként őrzött meg.

műalkotások értelmezése fontos szerepet játszott az emlékművek emlékezhelyként való vizsgálata során. Az emlékezetkutatás és emlékezhelyek vizsgálati módszerei között ez nem szokatlan eljárás, ahogy erre példa Keserü Katalin munkája, aki éppen egy Orlai festmény értelmezése során vizsgálja a 19. század második felének Mohács-képét.¹³

Keserü – Fülep Lajos nyomán – arra utal, hogy ugyan a művészi forma a művészi emlékezésen átszűrt élmény eredménye, így bár nyíltan szubjektív, ám azon műalkotások esetén, amelyek kimondottan a kollektív emlékezet helyei kívánnak lenni (pl. köztéri alkotások), elválasztható egymástól (és el is választandó) az egyéni-alkotói, valamint a közösségi emlékezés.¹⁴ Én annyival egészíteném ezt ki, hogy ez a két oldal egymással a műtárgy megvalósítása során szoros kapcsolatban, interakcióban van, hiszen ezeket az alkotásokat jellemzően megrendelésre, pályázat útján készítik el a művészek, ahol (jó esetben) a művész személyes intenciói és a közösség elvárásai szintézisként vannak jelen az elkészült műalkotásban.

A kutatónő írása további támpontokat szolgáltat a módszertant illetően a leendő kutatóknak, hiszen figyelmünkbe ajánlja a művészettörténet azon módszereit (pl. kultuszkutatás, recepciótörténet), amelyek segíthetik a műalkotás, mint az „emlékezés őrzője” (értsd emlékezhelye) megértését.¹⁵

A műhely az idő rövidege okán természetesen csak a teljesség igénye nélkül vezethette be a témába és a módszerbe a résztvevőket. Azonban ettől függetlenül cél volt, hogy a szakmai önállóság mellett, a szakmai igényesség kritériumaiba is bevezetést kapjanak a diákok, akik véleményem szerint ennek a célkitűzésnek maradéktalanul eleget tettek.

¹³ Lásd KESERÜ Katalin: Mohácsról szól-e a Mohács-kép 1848/49 után? In: *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Szerk. S. VARGA Pál– SZÁRAZ Orsolya– TAKÁCS Miklós. Debrecen, 2013, 274-284.

¹⁴ Uo., 274.

¹⁵ Uo.

A KITELEPÍTÉSI EMLÉKMŰ

A mezőberényi németység emlékhelye

Témaválasztásunkat elsősorban az motiválta, hogy német kéttanos diákként szerettük volna ismereteinket bővíteni a magyarországi német nemzetiség történetéről, hiszen tudjuk, hogy egy nép megismeréséhez nem elég a nyelvének elsajátítása, meg kell ismerni kultúráját, hagyományait és természetesen a történelmét is. Mezőberényiként gyakran hallottuk otthon, és az iskolában is, hogy a helyi németység milyen fontos szerepet játszott Mezőberény életében, így magától értetődőnek tűnt, hogy a választható témák közül ezt a témát válasszuk. A mezőberényi németység történetéhez kapcsolódó emlékművek közül pedig azért esett a kitelepítési emlékműre a választásunk, mert bár minden évben felkeressük a német kéttanosokkal az emlékművet a kitelepítés emléknapján, de az igazat megvallva, felületesnek éreztük a tudásunkat a téma hátterével kapcsolatban.

De hogy kerülnek a németek Mezőberénybe vagy egyáltalán Magyarországra?¹⁶

A német nemzetiség betelepülésére, betelepítésére a középkortól találunk példát. Az első németek az I. Istvánt támogató lovagok voltak, akik Gizella királyné kíséretével kerültek az országba. Az olyan német ősökkel rendelkező családok, mint például a Hont vagy Pázmány család, hamar beolvadtak a korabeli magyar nemesi társadalomba, és csak a családi hagyományokban őriztek eredeti származásuk emlékét. A középkorban a tatárjárást követően, IV. Béla uralkodása alatt, költöztek nagyobb számban németek be az országba, elsősorban szászok, akik a Felvidéken, illetve Dél-Erdélyben telepedtek meg.

¹⁶ A kérdés megválaszolásában a történelem tankönyvünk (SZÁRAY Miklós, *Történelem* 9. Budapest, 2018.) mellett a Mezőberény történetét feldolgozó kétkötetes monográfia volt a segítségünkre. (*Mezőberény története I-II.* Szerk. SZABÓ Ferenc. Mezőberény, 1973.)

A békési, ezen belül a mezőberényi németek betelepítése a török kiűzése után a 18. század első felére tehető. Békés megye lakossága a több mint 150 éves török uralom miatt lényegében elpusztult. A lakatlan vidéket a Harruckern család szolgálatai jutalmául kapta meg a Habsburgoktól, amelyet igyekeztek szervezett betelepítés révén újra élhetővé tenni. Mezőberény az 1720-as évek elején szintén lakatlan pusztá volt, amelyet szervezett módon kellett újra lakottá tenni. A betelepülő felvidéki szlovák nemzetiséget 1725-ben Württembergből, Svábföldről és Magyarország nyugati megyéiből származó német ajkú lakosság követte. Érdekesség, hogy bár a Habsburg udvar tudatosan szorgalmazta katolikus vallásúak betelepítését, a békési németek jó része evangélikus vallásúként telepedett meg. Mezőberény a 18. század végére többnemzetiségű város lett, ahol a különböző nemzetiségek elkülönülve, de békében éltek egymás mellett. A fejlődés a 1920-as évekig alapvetően töretlen volt, amelyet elsőként a trianoni béke következményei, majd a 1930-as évek gazdasági válsága tett próbára, amely a társadalmi feszültségek miatt kiélezte az együtt élő nemzetiségek viszonyát is. A második világháborút követően új fejezet kezdődött a mezőberényi németek történetében. Ennek a vészidőszaknak egyik mementója a kitelepítési emlékmű is.¹⁷

A második világháborút követően a győztes hatalmak (USA, Nagy-Britannia, Szovjetunió) rendezni kívánták az ún. németkérdést, amelyet a háború kitörésének egyik okaként igyekeztek beállítani. Úgy mond, hogy kihúzzák a pángermanizmus és az esetleges újabb revízió méregfogát, kezdeményezték a németek kollektív bűnösségére hivatkozva a nem németországi németek áttelepítését a háború utáni Németországba. Ez a történelem egyik legnagyobb népmozgását indította el, amely elsősorban a kelet-európai, így a magyarországi németeket érintette a leginkább. Ebbe az eseményláncba illik bele a mezőberényi németek kitelepítése is.

A terv megvalósításához azonban a magyar fél is kellett. A magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány részéről meg is volt a szándék, hiszen tagjainak egy része, ha hallgatólagosan is, de egyetértett a kollektív

¹⁷ A kitelepítés történetének megismeréséhez az internetes forrásokon túl haszonnal forgattuk Romsics Ignác kötetét. (ROMSICS Ignác: *Magyarország a XX. században*. Budapest, 2004.)

bűnösség elvével, így Magyarország világháborús szenvedéseit a náci Németország mellett a velük szimpatizálóknak beállított magyarországi németek számlájára írták. Ami igaz, az igaz, a náci háttérű Volksbund igen nagy népszerűségnek örvendett a magyarországi németiség körében, de éppen ennek a szervezetnek a törekvéseivel szemben hozta létre a magyarországi németiség egy másik jelentős része az ún. Hűséggel a Hazához (Mit Treue zum Vaterland) mozgalmat, másnéven a Hűségmozgalmat, amelynek szervezete Mezőberényben is jelen volt a Volksbund mellett, illetve azzal szemben.

A németkérdés Magyarországon összefonódott a magyarkérdéssel is, hiszen a második világháborúban a szomszédos államok hasonló érvekre alapozva mondták ki a magyarság kollektív bűnösségét (pl. Csehszlovákiában az ún. Beneš-dekrétumokban). A csehszlovák, román és szerb hatóságok hasonló módszerrel, a kitelepítés eszközével kívánták elejét venni a későbbi nemzetiségi konfliktusoknak, legalábbis ürügyként ezt hozták fel. A két esemény itt kapcsolódik össze, hiszen az otthonából elüldözött, Magyarországra menedékkérőként érkező magyarokat a kormányzat a német nemzetiség ingatlanvagyonára támaszkodva igyekezett megsegíteni. A következmények ismeretesek. A magyarországi németek jelentős részét, több mint 130. 000 embert, kitelepítették Németország nyugati részébe, köztük a mezőberényi németek többségét is.

Az emlékművet 2002-ben avatták fel az I. kerületi német evangélikus templom tőszomszédságában. (lásd 1. sz. melléklet) Az emlékmű egy épített halmon áll, amelyre egy múkőlépcső vezet fel. A halom közepén egy szögesdróttal futatott oszlop, kétoldalt Németország és Magyarország sziluettje rajzolódik ki. A halom a kálvária domb (Golgota) képzetét idézi meg, amely utalhat a szenvedésre, a fájdalomra, amelyet az esemény a németiség életében kiváltott. Ezt erősítheti az fejfaszzerű oszlop is. Az oszlopra csavarodó szögesdrót a rabság szimbólumaként utalhat a kitelepítés körülményeire, a kényszerre, de felidézheti a hidegháború szimbólumaként számon tartott vasfüggönyt is, amely elválasztotta a Nyugat-Németországba kitelepítetteket a keleti blokkba került hazájuktól. A dombra felvezető lépcső érdekessége, hogy szabályos fokait fokozatosan

egyre kisebb, ide-oda kanyargó fokok követik, amely utalhat a mezőberényi németiség múltbéli megszakított fejlődésére, kilátástalan jövőjére.

Hasonlóan beszédesek az emlékművön található idézetek is:

„Amikor a haza idegenné válik, akkor lesz hazává az idegen”
(Thomas Mann)

„Itt születtem én ezen a tájon” (Petőfi Sándor)

Thomas Mann a náciizmus miatt kényszerült elhagyni Németországot, a szülőföldjét, így a magyarországi németekkel való sorsközössége talán nem kétséges. Az idézet első fele finom utalásként hat a korabeli hazai politikai gondolkodásra, amely a németkérdést leegyszerűsítően kezelve szakította meg a két nép, a magyar és a német több száz éves közös történelmét. Malmshiem és Mezőberény, 1725-ös és az 1946-os év megjelölése jelöli ki azokat a történelmi tér- és időkereteket, amelyben az emlékmű által megjelenített múlt értelmezhetővé válik.

Ezzel szemben a Petőfi-idézete arra utalhat, hogy hiába nem magyar felmenőkkel rendelkezik valaki, az nem lehet ok arra, hogy megfosszák attól a helytől, amit ennek ellenére a hazájának, szülőföldjének tekint. Petőfitől ez azért tekinthető hiteles, megerősítő üzenetnek, mivel az ő szülei ugyan szlovákok voltak, de ő személy szerint Magyarországot tekintette a hazájának, a magyarságot pedig saját nemzetének, ahogy bizonyára sok magyarországi német is gondolta a korban.

Az emlékmű közelében, a templom udvarában áll egy a mezőberényi németiséghez szorosan kapcsolódó emlékmű is, amely a malenkij robotra elhurcoltakra emlékezteti az utókort. (lásd 2. sz. melléklet) Szintén a közelben található a magyarországi internáltak emlékére állított emlékmű is (lásd 3. sz. melléklet), amely nem csak az időbeli közelség okán alkot rendszert a téren, hanem felveti annak gondolatát is, hogy a Magyarországon élők, függetlenül nemzetiségüktől, közösen szenvedték meg, bár más és más formában, a második világháború következményeként a kommunista rendszerek embertelenségét.

AZ ÖRÖKKÉ TETT PILLANAT

(Mezőberény régi képeslapokon)

Választott témám Mezőberény ábrázolása régi képeslapokon. A téma apropóját az Orlai Petrics Soma Kulturális Központ Muzeális Gyűjteményében tett látogatásom adta¹⁸, amelynek során láthattam, hogy a gyűjteményben rengeteg régi fényképet, képeslapot őriznek. Ezek azért keltették fel az érdeklődésemet, mert úgy vélem, hogy egy közösségről sokat elárul, hogy hogyan viszonyul az épített környezetéhez, építészeti emlékeihez. A múltbéli fotókon megelevenedik a valaha volt Mezőberény, amelyet összevethetünk a jelenbeli állapotokkal, a változásokat értelmezve pedig kirajzolódik egy-egy történet, amely a település egy-egy nevezetesebb épületéhez kapcsolódik.

A témám forrásaiul a Mezőberényhez kapcsolódó képeslapokat választottam. A képeslapok vagy képes levelezőlapok az üdvözlő-, vizitkártyákból alakultak ki, amelyeket az Osztrák-Magyar Monarchia területén az 1860-as évek végétől használtak, elsősorban személyes jellegű, rövid üzenetek postai úton történő továbbítására.¹⁹ Érdemes megjegyezni, hogy a kezdetektől fogva fontos szerepet játszottak a képeslapokon megjelenő illusztrációk a kultúra közvetítésében, sőt a propagandában is.²⁰ A korszakban bontakozik ki a turizmus, amely szintén hozzájárult a képeslapok elterjedéséhez, hiszen úgymond az illem része lett a szokás, hogy üdvözlőt küldünk a családnak, barátoknak, ha kirándulás, üdülés

¹⁸ Ezúton is szeretném megköszönni az Orlai Petics Soma Kulturális Központ Muzeális Gyűjtemény szakmai vezetőjének, Csete Gyulának, az előadás elkészítéséhez nyújtott segítségét.

¹⁹ Forrás: Wikipédia szócikk: képeslap.

²⁰ Az 1896-os millenniumi ünnepséghez kapcsolódóan jelentek meg először nagy példányszámban azok a képes levelezőlapok, amelyek az akkori korszakban jelentős eseményt egyfelől népszerűsítették, másrészt mint emlékezésre méltó eseményt azok számára is kézzelfoghatóvá, megőrizhetővé tették, akik személyesen nem lehettek ott, vagy saját fényképet (ti. a korszakban még egyáltalán nem általánosan elterjedt a fényképezőgép) nem készíthettek az eseményekről.

céljából eljutunk egy távoli helyre.²¹ A képeslapok gyakori témája ennek megfelelően a kedvelt úti célokhoz (pl. Budapest vagy Fiume) kapcsolódó jelentősebb épületek, műemlékek, tájak stb. ábrázolása volt. Ezek a képeslapok egyben „kedvcsinálóként” is funkcionáltak, és hamar más városok, települések is éltek a népszerűsítés ezen lehetőségével.

A képeslapok kapcsán még egy érdekes kérdés merülhet fel, miszerint hogy, hogyan kapcsolódik a képeslap az emlékezéshez és az emlékezhelyekhez? A képeslapon megjelenített hely hasonló szerepet játszik, mint az emlékezhelyek, amennyiben egy emléket idéz meg, a múlt egy adott pillanatát segít felidézni. Különbség azonban, hogy ez elsősorban nem a kollektív, hanem a személyes emlékezet részére fontos, bár segíthet a kollektív emlékezet fenntartásában is. A személyessé tett múlt ráadásul a képeslapon keresztül magunkkal vihető, személyes módon megőrizhető, és bármikor felidézhető, újra átélhető, és ez bizonyos szempontból előnyös az emlékezet „hagyományos” helyeihez (pl. épületek, terek, köztéri alkotások stb.) képest.

Megvizsgálva a Mezőberényhez kapcsolódó képeslapokat ismétlődő témákra bukkanunk. A képeslapokon leggyakrabban ugyanazokat az épületeket, épületegyütteseket, gyakran ugyanabból a nézőpontból, beállításból ábrázolják. Ilyen például a mezőberényi Városháza (korábban Községháza) és az előtte lévő tér, a Berény Szálló épülete, vagy a mezőberényi templomok, elsősorban a főtérhez legközelebb álló, és legrégebben épült I. kerületi, vagy „német” evangélikus templom. Ez bizonyos szempontból be is határolja a vizsgálat lehetőségét, hiszen korlátozza az ezeken keresztül vizsgálható épületek körét, valamint nem feltétlenül enged betekintést a részletekbe. Éppen ezért a továbbiakban a ma a Muzeális Gyűjtemények otthont adó, Wenckheim-Fejérvárkastélyhoz kapcsolódó értelmezésem kapcsán felhasználok a képeslapokon túl más képi forrásokat is.

²¹ A korszakban a képeslapok népszerűségét az is mutatja, hogy kimondottan erre szakosodott kiadók is létrejöttek az igények kielégítésére.

A kastély építése a XIX. század elejére tehető.²² Építtetői eredetileg magán célra, nyári rezidenciának szánták, ám már az 1830-as években is használták (ahogy később is) oktatási célra. Az épületben működő leánynevelő intézet arról híres, hogy növendéke volt Szendrey Júlia, Petőfi Sándor majdani hitvese is. Az 1890-es évektől kezdve újra elsősorban lakóépület, egészen 1944-ig, amikor rövid időre a benyomuló szovjet Vörös Hadsereg kaszárnyaként használja, majd az 1948-as államosítást követően iskolaként használják. Később gyermekkönyvtárként, majd a 2000-es évektől múzeumként funkcionál.

Az épület mai állapotát összehasonlítva a korabeli fotókon látható állapottal a következőket láthatjuk.²³ (lásd 4. sz. melléklet) Az épület homlokzata mondhatni változatlan maradt, egyedül az épület előtti kerítés került elbontásra, amelyről nehéz megmondani, de valószínűsíthető, hogy nem tekinthető autentikusnak, nem volt az eredeti épület része, később került felépítésre, bár elképzelhető, hogy az eredeti kerítés helyén. Belépve az udvarra egy a mai szemmel nézve nagy udvar látványa tárul elénk, amelyről nehéz elképzelni, hogy még nagyobb is volt, hiszen a kastélyhoz kiterjedt park is tartozott, amelyet a második világháború utáni lakásépítésekhez kapcsolódóan számoltak fel. Megmaradt egybefüggő nagyobb része ma a városi ligetként szabadon látogatható. Az udvart az épületegyüttes U-alakban öleli körbe. A központi épület volt eredetileg a tulajdonosok otthona, a kétoldalt mellé épített szárnyakban kaptak helyet a gazdasági épületek, valamint egy 1920-as kép és a korabeli szokások tanulsága alapján (lásd 5. sz. melléklet) a személyzet, cselédek lakásai. A központi kiállítótérbe belépve nehéz elképzelni, hogy eredetileg 10-nél több helyiségre oszlott a hatalmas tér. A belső falakat még a 40-es és a 80-es évek végén, az iskolává és gyermekkönyvtárrá történő átalakítás során elbontották. Az épületet ma központi fűtéssel fűtik, eredetileg kályhák biztosíthatták a fűtést (erre utal az utcáról is jól látható impozáns kémény, valamint a pincében felhalmozódott több centi méter vastag

²² Forrás: opskk.mezobereny.hu

²³ A kép, amellyel a mostani állapotot összehasonlította, az 1960-as években keletkezett, de a beszámoló alapján ez az állapot lényegében tekinthető eredetinek, hiszen ilyen szempontból a kastély nem változott az évtizedek alatt.

tömör szénpor is), de egy tereprendezés alkalmával megtalálták egy díszesen faragott márvány kandalló elemeit is, amelyet a bejárat mellett lehet megtekinteni. Összegezve, a kastély belülről sokat változott, elsősorban a lakóépületből középületté való átépítése során, de a központi épületrész homlokzata híven őrzi az eredeti állapotot több mint 200 éve.

Végezetül feltehetjük a kérdést: milyen tényezők alakítják egy épület sorsát, történetét? Leginkább ezalatt arra érdemes a választ keresni, hogy mitől függ, hogy egy régi épület fennmarad-e vagy sem?

Mezőberényben is számos példát találunk arra, hogy egy múlt századi épületet lebontanak, hogy helyébe új épületet emeljenek. A főteret ábrázoló képeken jól láthatóak azok a régi lakóépületek, üzlethelyiségek (lásd 6. melléklet), amelyek helyén ma az 1960-as, vagy a 2000-es években emelt bérlakások állnak, de talán ennél is jellemzőbb a mezőberényi zsinagóga sorsa (lásd 7. melléklet), amelyet a második világháborút követően magtárként használtak, majd az 1980-as évek végén egyszerűen lebontottak.

Szokás a kérdést egyszerűen csak az épület állapotával megválaszolni, ám maga a tény, hogy egy épület olyan állapotba jut, hogy lebontásra ítélik, szerteágazóbb teszi a választ is. Egy épület sorsát leginkább az határozza meg véleményem szerint, hogy a közösség az épületre közösségi térként tekint-e vagy sem. Az eredetileg is közösségi épületként létrejövő épületek, mint a Városháza, a templomok majdnem teljesen változatlan formában vészelik át az idők viharait, míg a magán célokra épült épületek, ha a közösség tulajdonába kerülnek is, könnyebben „esnek áldozatul” a városfejlesztésnek. Erre az utóbbi időben is volt példa Mezőberényben egy Békési úti, a két világháború között épült polgárház lebontása kapcsán kialakuló társadalmi vitában. De felhozhatnánk a zsinagóga példáját is, amely mutatja, hogy milyen szorosan összefonódhat a közösség sorsa a közösség épületeinek sorsával. A kastély példázza viszont azt a lehetőséget, amikor egy magán célra épült épület új, közösségi funkciót nyerve képes úgy megújulni, hogy egyúttal híven emléket is állít a múltnak, a múltban ott élő embereknek.

Azzal kezdtem előadásomat, hogy egy közösségről is árulkodik az, hogy hogyan tekint az épített örökségre. A fenti kérdéses példák ellenére el kell mondani, hogy a mezőberényiek sokat tesznek manapság az épített örökség védelmében, amelyet nem csak helyi rendeletekben érhetjük tetten, hanem az épített örökség megóvására tett erőfeszítések megbecsülésében, jutalmazásában is.

KŐBE VÉSETT KADDIS

A mezőberényi zsidóság megmaradt emlékei

Holocaust – ez az a szó, amellyel a diákok többsége találkozott már. Sokan azt is tudják, mi rejlik eme baljóslatúan csengő szó mögött. Ismerik a jelentését, ismerik azokat a fogalmakat, mint a népirtás, az Endlösung vagy a gázkamra, amelyek elválaszthatatlanul hozzákapcsolódtak gondoltban. A holocaust történetét sokan ismerik. A varsói gettó, a deportálások Auschwitzba, vagy a Dunába lőtt ártatlanok történeteit időről-időre felidéznek, de kevesen tudják, hogy nem ezek a véres idők nyitányának valódi helyszínei. Azokat valahol messze ezektől a helyektől olyan településeken kell keresnünk, mint Mezőberény is. Ez a felismerés készítetett minket arra, hogy Mezőberény történetének ezt a kevésbé fényes részét is próbáljuk megismerni.

A zsidóság története Mezőberényben a 19. század első felére tehető.²⁴ A Századfordulóra a helyi zsidó közösség folyamatosan fejlődött, amelyet jól mutat, hogy 1884-ben felépült a hitközség saját zsinagógája is.²⁵ (lásd 7. sz. melléklet) A zsidóság létszáma az első világháborút követően fokozatosan csökken. Ez egyrészt kapcsolódik a világháborús vérvesztésekhez, de a 20-as években megváltozó légkörhöz is. Az igazi törést viszont egyértelműen a második világháború, és az alatta lezajló események, köztük a holocaust jelenti a mezőberényi zsidóság életében.

Az első világháborút követően az antiszemitizmus fokozatosan a hétköznapiak részévé vált.²⁶ Az ún. numerus clausus negatív hatása,

²⁴ A téma feldolgozásakor szakirodalomként elsősorban Balogh István könyvére hagyatkoztunk. (BALOGH István: *Békés békétlenség: A Békés megyei zsidók története*. Tóthkomlós-Budapest, 2007.)

²⁵ A zsinagógát a második világháború után a helyi termelőszövetkezet magtárként használta. Állapota olyannyira leromlott, hogy 1980-as évek végén a lebontása mellett döntöttek, így a mezőberényi zsidóság szebb napjaira már csak képeken emlékezett ez az épület minket.

²⁶ A Magyar Nemzeti Levéltár birtokában lévő csendőri jelentés arról tanúskodik, hogy a náciizmussal rokonítható Nyilas-mozgalom vezetője, Szálasi Ferenc 1941-ben maga is megfordult Mezőberényben, amely

amely a zsidóság egyetemeken való továbbtanulását korlátozta, az 1930-as évek végén és a 1940-es évek elején hozott kormányzati intézkedések és törvények mellett, amelyeket összefoglalóan zsidó törvényekként emlegetnek, eltörpülni látszott. A zsidóság vallás, majd később faji alapon történő diszkriminálása mellett megkezdődött a politika által zsidókérdésnek nevezett ügy megoldására tett törekvések előkészítése is.

A holocaust Mezőberényben 1944 áprilisában, nem sokkal Magyarország német megszállását követően, vette kezdetét. Ekkor a zsidó hitközség 18 tagját tartóztatták le és börtönözték be. Május elején a mezőberényi (és a köröstarcsai) zsidókat, hozzávetőleg 160 embert a helyi szövőgyár területére költöztettek össze. Ez lett a helyi gettó, amelyből 1944. június 17-én Békéscsabán keresztül néhányakat Ausztriába, a többségüket azonban Auschwitzba deportáltak a német és magyar hatóságok karöltve. Mint tudjuk, az auschwitzzi megsemmisítő táborba érkezőkre szinte kivétel nélkül a halál várt.

A háborút követően a néhány visszatérő túlélő sem maradt sokáig. Az 1949-es népszámlálás szerint összesen 14 zsidó élt Mezőberényben, akik a következő évben elhagyták a települést. Ezzel a mezőberényi zsidóság több mint egy évszázados története megszakadt. Ma egy vallását gyakorló zsidó sem él Mezőberényben. A megmaradt kisszámú zsidó közösség utolsó nagy tetteként 1947-ben avatták fel a mezőberényi holocaust emlékművét, amely mára a Gyomai út mellett megmaradt zsidó temető sírkövei mellett egyedüli mementója a valaha ezen a településen élt virágzó közösségnek.

Az emlékművet (lásd 8. sz. melléklet) Dr. Szegő István egykori mezőberényi orvos és néhány visszatért munkaszolgálatos állíttatta a mezőberényi zsidó temetőben. Az emlékművön fölül a zsidó vallás egyik jellegzetes szimbóluma, a Dávid-csillag látható, a két oldalán a

utalhat arra, hogy a nyilas-eszmék a mezőberényi társadalomban is jelen voltak. Ez a későbbi események fényében mindenképpen baljóslatú lehetett a korabeli zsidóság számára.

mártírok neve (151 név olvasható: a 153 elhurcolt mezőberényi zsidó ember közül ketten menekültek meg), középen a felirat az eseményeknek állít emléket.

Az emlékmű egy helyettesítő sírként értelmezhető, azoknak, akiknek a végtisztességet holttest hiányában, vagy annak távolsága miatt, nem lehetett megadni. Erre utal, hogy az eredeti helye a zsidó temető volt, csak 1994-ben helyezték át a Gyomai út 23. sz. alá, az akkori múzeum udvarára, majd gyűjtemény költöztetését követően 2004-ben került a mai helyére, az Orlai Petrics Soma Kulturális Központ Muzeális Gyűjteményének udvarába. A 2004-es újraállítást követően került az emlékmű hátoldalára az első világháborús mezőberényi zsidó hősök emléktáblája, valamint a lebontott zsinagógáról származó mózesi törvénytábla is, így az emlékmű a zsidóság megmaradt emlékeinek gyűjtőhelyévé is vált.

Az emlékművön néhány kavics látható, amely egy hagyományos zsidó temetési rítust elevenít fel. A hagyomány szerint az exodus után a vándorlás során meghalt zsidókat nem temették földbe, hanem alacsony kőhalmokkal fedték be a holttesteket. Ez a szokás később a temetések alkalmával a virág helyett a sírra helyezett kő, kavics formájában tovább élt, szimbolikus jelentést kapott, amely az emlékezés gesztusaként értelmezhető. Az emlékmű mint jelképes sír így egyben egy olyan hely, amely az emlékezés helyszíne is, a mezőberényi holocaust emlékezet helye.

Néhány éve az iskolánkban született kezdeményezés arra nézve, hogy a holocaust áldozatainak emléknapján, a diákok felkeressék az emlékművet, és zsidó szokás szerint egy kavicsal róják le kegyeletüket az áldozatok emléke előtt. Sajnos ez a kezdeményezés rövid életűnek bizonyult, bár a gyűjtemény szervezésében az elmúlt években több alkalommal tartottak megemlékezést az emlékműnél. Bizonyos értelemben ez az epizód az iskola életében is mutathatja, hogy eme dicstelen korszak, ha nem is elfeledett vagy felejtésre kárhóztatott, de semmiképpen sem szívesen emlegetett fejezete a mezőberényi történelemnek. Az emlékmű áthelyezése az

elhanyagolt temetőből a védettebb udvarba egyfelől ugyan logikus lépés volt, ám az emlékhelyé válását az emlékműnek bizonyos szempontból nehezíti is. Hogy ezt hogyan értékeljük, nehéz kérdés. Az azonban biztos, hogy az elpusztult mezőberényi zsidó közösség emlékének megőrzése a mai mezőberényi közösség felelőssége elsősorban.

EMLÉKEZET ÉS KULTUSZ

Petőfi-emlékhelyek Mezőberényben

PSG-s diákként²⁷ kézenfekvőnek tűnt a témaválasztás, hiszen az iskolánk névadójának és az iskolának otthont adó településnek a kapcsolata olyan téma, amelyről érdemesnek tartom tudni. Emellett az is motivált, hogy a történelem mellett a magyar tantárgy is érdekelt, ebben a témában pedig ez a két terület közösen jelenik meg.

Az előadásomban a mezőberényi Petőfi-kultuszhoz kapcsolódó műalkotásokat, elsősorban szobrokat és emléktáblákat vettem górcső alá. Jelen írásban ezek részletes ismertetésétől eltekintek, helyette a számomra is forrásul felhasznált, interneten is könnyen elérhető dokumentumra utalok, amely részletesen összefoglalja a témához kapcsolódó információkat.²⁸ Ehelyett dolgozatomban szeretném bemutatni röviden Petőfi és Mezőberény kapcsolatát, a Petőfi-kultusz történetét, valamint egy kiemelt köztéri alkotás értelmezésén keresztül megragadni azt, amit Petőfi kapcsán véleményem szerint a mezőberényiek érezhetnek, gondolhatnak.

Petőfi életéhez Mezőberény több ponton is kapcsolódik. Hogy csak a legismertebbeket felidézzem, ismeretes, hogy a mezőberényi Orlai Petrics-család és a Petőfi-család rokoni szálon kötődik egymáshoz. Orlai Petrics Soma, a 19. század jelentős romantikus festőművésze, Petőfi másod-unokatestvére volt. A kortárs (és részben pályatárs) ifjúnál többször vendégeskedik a fiatal Petőfi. Ennek a kapcsolatnak az emlékét több Petőfiről készült festmény is bizonyítja, amelyek között jellemző, hogy vissza-visszatérő elem, hogy Petőfit természetes, meghitt, családi környezetben ábrázolja. Petőfi élete

²⁷ Értsd Petőfi Sándor Gimnázium. A helyi diákszlengben a Mezőberényi Petőfi Sándor Evangélikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium rövidítéséből keletkező betűszó. (Szerk. megjegyzése)

²⁸ Lásd a város honlapján található dokumentumot, amely Petőfi helyi értéktárba történő felvételéhez kapcsolódóan született. Összeállította: Csete Gyula.
(https://www.mezobereny.hu/assets/img_feltoltott/files/56%20Pet%20C%91fi%20eml%20C3%A9kek%281%29.pdf)

szempontjából Mezőberény másképpen is meghatározó, amely a mezőberényi helyi emlékezetben is a leginkább hangsúlyos elem. Ez nem más, mint az a tény, hogy halálát megelőzően itt talált menedékre a szabadságharc alatt családjával 1849-ben, itt írta utolsó verseinek egyikét (*Szörnyű idők*), és a település határában kelt át a Körösön, hogy csatlakozzon Bem seregéhez, amelynek tagjaként Segesvárnál, 1849. július 31-én feltehetőleg életét vesztette. Erre az eseményre a mai Városháza falán található emléktábla²⁹ valamint a Körös-parton felállított emlékmű is utal.³⁰ (lásd 9-10. mellékletek)

Bár Petőfi Sándor már saját életében is ismert és népszerű költőnek számított, kultusza csak megkésve, a 1860-as évek második felében bontakozott ki. Ennek oka, hogy a Bach-korszak és a neoabszolutista rendszer alatt a forradalom és szabadságharc, és az ahhoz kapcsolódó események, személyek is „tabunak” számítottak. Igaz ez Petőfire is, aki az 1848-as pesti forradalom egyik vezéralakja volt. A közvélemény tehát csendben gyászolta Petőfit. Tovább nehezítette a kultusz kibontakozását, hogy Petőfi holtteste sohasem került elő, így a sírja nem válhatott Petőfi-emlékhellyé. Ezt részben a Petőfi család sírja pótolta, ahová Petőfi édesapját, testvérét és fiát is temették.

Az 1867-es kiegyezést követően jelentek meg az első nyilvános, köztéri alkotások, amelyek Petőfi emlékéhez köthetőek. Ebben a korszakban alakul meg a költő emlékét ápolni hivatott Petőfi Társaság, és ekkortól látogathatja Kiskörösön a szülőházát az emlékezni vágyó közönség, amely hamar afféle „nemzeti zarándokhelyé” vált. Ezek az elemek mutatják Petőfi emlékezetének kultusszá váló formálódását. Petőfi népszerűsége, kultusza azóta is töretlen, bár más-más hangsúlyokat kapott az elmúlt több mint egy évszázadban.

Mezőberényben a Petőfi-kultusz kezdeteit az 1890-es évek végére tehetjük. Ekkor avatták fel az első köztéri emléktáblát Petőfi tiszteletére. A helyi kultusz fénykora azonban az 1960-as és 1980-as évekre tehető, amikor sorra jelentek meg a Petőfihez kapcsolódó

²⁹ „Petőfi! Innen ragadott el a végzet, Harcok terén keresni dicsőséget, Innen távozva ért utol halálad S leltél halálban halhatatlanságot.” – részlet az emléktábla feliratából.

³⁰ „ITT VOLT A RÉGI RÉV, AHOL 1849 JÚLIUS 18-ÁN PETŐFI SÁNDOR ÁTKELT A KÖRÖSÖN, HOGY BEM TÁBORNOK ERDÉLYI SEREGÉHEZ CSATLAKOZZÉK.” – részlet az emlékoszlop feliratából.

emléktáblák, köztéri emlékművek Mezőberényben és környékén. Ennek a háttérében egyrészt a helyi társadalom igénye, viszonya Petőfihez játszhatott kulcsszerepet, másrészt viszont a hivatalos kultúrpolitika is, amely Petőfi-kultuszát ellentétben sok ma méltán elismerésre méltó költővel szemben (pl. a *Nyugat* folyóirat nemzedékei) a hivatalos emlékezetpolitika részévé tette, ha eltorzított formában is.³¹ Petőfin keresztül a korabeli mezőberényi társadalom tehát úgy őrizhette meg belső identitását, hagyományhoz fűződő viszonyát, hogy nem kellett szükségképpen konfrontálnia a hatalommal.

Petőfi „helyi hőssé” való válása a 19. században azonban nem magyarázható egyszerűen az életrajzi sajátosságokból. Petőfit származása, személyisége, gondolatai, tettei olyan szimbolikus alakká tették, aki a soknemzetiségű mezőberényi társadalomban integráló erőként hathatott. Egyúttal kifejezett egyfajta elköteleződést is az általa képviselt polgárosodó, modern Magyarország mellett.

A második világháborút követő etnikai átrendeződés Mezőberényben azonban ebben is változást hozott, ezzel együtt a Petőfihez való viszony is némileg módosult. Erre példa lehet az 1983-ban felállított *Petőfi Mezőberényben* c. alkotás, amelyet az Orlai Petrics Soma Kulturális Központ mellett lehet megtekinteni. (lásd 11. sz. melléklet) Ifj. Szabó István szobra Orlai Petrics Soma *Petőfi Mezőberényben* c. képeinek témájával, beállításával vethető össze. Tisztelegés tehát nem csak a „tiszteletbeli mezőberényi” Petőfi, hanem a valóban mezőberényi Orlai előtt is. A műalkotás így egyszerre emeli ki, erősíti meg a két művész közötti kapcsolatot, valamint annak bizalmas, családi jellegét is híven tükrözi. Ezzel együtt Petőfi és Mezőberény, a mezőberényi társadalom kapcsolatát is ebben a személyes dimenzióban látta. Egyfajta második otthonként, amely a meghalt költő emlékét nem csak a nemzeti, hanem a helyi hősöknek járó kegyelettel és alázattal őrzi. Ez a

³¹ A Kádár-korszakban a hivatalos marxista irodalomtörténet, Petőfi forradalmi verseit kiemelve, a demokráciáért, az elnyomás ellen küzdő forradalomár-látnok költőt mint egyfajta „protokommunistát” kívánta láttatni. Ez egyfelől súlyos félreértelmezés, másrészt lehetőséget biztosított arra, hogy a verseihez kapcsolódó nemzeti érzelem része maradjon a társadalom múltképeinek. Ezt hallgatólagosan, olykor nyíltan, a korabeli politika is támogatta.

megállapítás mind a mai napig igaz, hiszen a március 15-i ünnepek hivatalos helyszínéként a szobor és közvetlen tere minden évben lehetőséget ad arra, hogy Petőfi és a forradalom és szabadságharc emlékhelye, egyúttal emlékezethelye legyen.

MELLÉKLETEK

1. melléklet (A német kitelepítési emlékmű)
2. melléklet (Malenkij robotra elhurcoltak emlékműve)
3. melléklet (A Mezőberénybe internáltak emlékműve)
4. melléklet (Képeslap a Wenckheim-Fejérváry-kastélyról)
5. melléklet (Archív kép a kastély udvaráról)
6. melléklet (Képeslap Mezőberény főteréről)
7. melléklet (Archív kép a mezőberényi zsinagógáról)
8. melléklet (A mezőberényi holocaust-emlékmű)
- 9-10. mellékletek (Petőfi-emléktábla és emlékoszlop)
11. melléklet (A mezőberényi Petőfi-szobor)

3. melléklet

LOCI MEMORIAE

AZ EMLÉKÉZÉS HELYEI MEZŐBERÉNYBEN

9. melléklet

11. melléklet

10. melléklet

LOCI MEMORIAE

AZ EMLÉKÉZÉS HELYEI MEZŐBERÉNYBEN

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás.....	5
Előszó	
<i>Lectori salutem!</i>	7
Hely-émlékezet-történelem	
<i>Vázlat az emlékezhely fogalmáról és kutatásának módszertani kérdéseiről</i>	9
A kitelepítési emlékmű	
<i>A mezőberényi németység emlékhelye</i>	14
Az örökké tett pillanat	
<i>(Mezőberény régi képeslapokon)</i>	18
Kőbe vésett kaddis	
<i>A mezőberényi zsidóság megmaradt emlékei</i>	23
Emlékezet és kultusz	
<i>Petőfi-émlékhelyek Mezőberényben</i>	27
Mellékletek	31

2019